

ΟΙ ΔΥΟ ΕΝΤΟΛΕΣ

Χαρακτηριστικό του ανθρώπινου βίου είναι ότι δεν επαναλαμβάνεται. Μπορεί να υποστηρίζουν ότι ή ιστορία επαναλαμβάνεται, ότι ο άνθρωπος πέφτει πάντοτε στα ίδια λάθη, εν τούτοις θα έλεγα ότι κάθε ομοιότητα δεν έχει σχέση με πραγματικά περιστατικά. Γιατί εκείνος που τα ζει, αυτοί που τα ζούν δεν είναι ίδιοι τη στιγμή που βιώνουν κάτι ανάλογο.

Το ίδιο συμβαίνει και με τους ανθρώπινους θεσμούς. Οί κοινωνίες στα βασικά χαρακτηριστικά τους μοιάζουν. Η δημοκρατία είναι και δεν είναι ίδια σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, σε όλες τις εποχές, διαχρονικά. Διαφέρει ακόμα και στον τρόπο που ο καθένας μας βιώνει το δημοκρατικό πολίτευμα. Το ίδιο μπορούμε να πούμε ότι συμβαίνει και με τη θρησκεία, τη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση. Εφαρμόζονται βασικοί κανόνες. Οί κανόνες όμως αυτοί δεν εξασφαλίζουν την ομοιόμορφη βίωση ούτε την επανάληψη ίδιων καταστάσεων έστω κι αν περιγράφουν όμοια πράγματα.

Έτσι, ο λόγος για την οικογένεια και την εργασία δεν μπορεί να στηρίζεται σε πάγιες γραμμές και θέσεις που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί από διαφόρους. Μπορεί, βέβαια, αυτοί οι «διάφοροι» να φροντίζουν να συμφιλιώσουν, με ρυθμίσεις, με διατάξεις, με νομοθεσίες αυτά τα δύο μεγέθη. Και όλοένα σήμερα να γίνεται λόγος για το πώς επί τέλους θα υπάρξουν εκείνες οι προϋποθέσεις που δεν θα θέτουν σε αντιπαράθεση την οικογένεια και την εργασία. Σαν οί δύο τους να είναι ανταγωνιστικές ή μία προς την άλλη και όσο κερδίζει ή οικογένεια τόσο να χάνει ή εργασία ή και το αντίθετο. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν μπορεί να αποκλειστεί εκ των προτέρων. Ιδιαίτερα μάλιστα, αν πλησιάσουμε το πρόβλημα με τη σημερινή όπτική γωνία και τις διαστάσεις που έχει πάρει ή σύγχρονη οικονομική ζωή που κινείται μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, προσφοράς θέσεων εργασίας και ανεργίας, απασχόλησης, υποαπασχόλησης και αναζήτησης από μεμονωμένα άτομα περισσότερων θέσεων προς εξασφάλιση καλύτερων εισοδημάτων και ως εκ τούτου αγοραστικής ισχύος μεγαλύτερης.

Με αυτές τις συνθήκες, πολλές φορές, οί οικογένειες δεν αναγκάζονται να επιδιώξουν διπλό εισόδημα, να εργαστούν, δηλαδή, ο άνδρας και ή γυναίκα, μόνο για την προσωπική τους ευμάρεια αλλά γιατί οί αποδοχές του ενός ή και των δύο δεν επαρκούν για να ζήσει ή οικογένειά τους με έναν ευπρεπή τρόπο. Δεν είναι μόνο για να εξασφαλίσουν τα περιττά μιᾶς καταναλωτικής κοινωνίας, αλλά για να εξοικονομήσουν τα ελάχιστα μιᾶς αξιοπρεπούς διαβίωσης αὐτῶν και τῶν παιδιῶν τους. Έτσι, όμως, ή εργασία, γίνεται βιοπορισμός. Καταλήγει να

βιώνεται ως ἔξοδος ἀπὸ τὴν ἀπορία, τελικὰ νὰ ζοῦν οἱ ἄνθρωποι σὲ ἓνα ἀδιέξοδο. Καὶ αὐτὸ νὰ γίνεται, ὄχι μόνον ὅταν ἀντιπαραθέτουν ἐργασία καὶ οἰκογένεια, ἀλλὰ καὶ τότε ὅταν δὲν ἀντιμετωπίζουν τέτοιου τύπου διλήμματα καὶ ἐργάζονται μόνον γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ὅταν δὲν ἔχουν ἀκόμα ἢ δὲν ἔχουν πλέον οἰκογένεια. Αὐτὸ βέβαια θέτει μὲ τρόπο τραγικὸ τὸ ζήτημα τῆς οὐσιαστικῆς θέσεως τῆς ἐργασίας στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Τὶ ἀντιπροσωπεύει στὶς ἀνθρώπινες ἀξίες ἡ ἐργασία καὶ ποιῆς βαθύτερες ἀνάγκες καλύπτει καὶ ἐκπληρώνει;

Ἐξαιρῶντας τὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ποὺ ὀρισμένοι ἐργάζονται ὅλο καὶ περισσότερο γιὰ νὰ συσσωρεύσουν πλοῦτη ἢ ὑπερβολικὰ κέρδη, οἱ πιὸ πολλοὶ ἐπιδιώκουν διπλὸ εἰσόδημα πρὸς ἐξασφάλιση τῶν ἀναγκαίων. Βασικὸ ἐρώτημα χωρὶς ἀπάντηση θὰ ἦταν ὅπωςδὴποτε νὰ τεθεῖ κάποτε τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων. Τὸ ἓνα, τὰ δύο αὐτοκίνητα; Τὸ ἐξοχικὸ, τὰ ταξίδια στὸ ἐξωτερικὸ, τὰ καλὰ (ἀκριβὰ) σχολεῖα καὶ ἡ μετεκπαίδευση γιὰ τὰ παιδιά; Τὰ ροῦχα μὲ τὴ μάρκα, οἱ πολλὲς ἔξοδοι; Ὁ καθένας μας δίνει «ἀναγκαστικὰ» τὶς δικές του ἀπαντήσεις. Γιὰ τοὺς περισσότερους, ὅμως, δὲν τίθενται ἔτσι τὰ ζητήματα. Κι ἂν τίθενται γιὰ κάποιες συγκεκριμένες κοινωνίες, γιὰ ἄλλες καὶ μόνον τὰ ἐρωτήματα εἶναι καθαρὴ πολυτέλεια. Οἱ συνθήκες σὲ πολλὲς περιοχὲς τῆς γῆς εἶναι τραγικές. Ἐκεῖ, καὶ νὰ ἐργαστεῖς, πάλι λίγα, ἐλάχιστα ἐξοικονομεῖς· γιὰ οἰκογένεια καλύτερα ἄς μὴ γίνεται λόγος ἔτσι ὅπως τὰ μέλη τῆς σκορπίζονται στοὺς πέντε ἀνέμους γιὰ ἀναζήτησι ἐργασίας.

Τὸ ζήσαμε πρόσφατα στὸν τόπο μας ἀλλὰ καὶ παλιότερα μὲ τὴ μαζικὴ ἢ τὴν ἀτομικὴ μετανάστευση τῶν ὑγιέστερων δυνάμεων τῆς πατρίδος μας. Τὸ ἐρώτημα ἂν ἡ μετανάστευση ὑπῆρξε εὐλογία ἢ κατάρα παραμένει ἀκόμη μετέωρο καὶ ἀναπάντητο. Συναξάρια τύπου Κορδοπάτη ἢ τὸ Διπλὸ βιβλίον ἀποτύπωσαν ἓνα προβληματισμὸ «φίφτυ φίφτυ». Μοιρασμένοι, δηλαδή, μένουν οἱ ἄνθρωποι ὡς πρὸς τὶς ἀγαθὲς ἢ τὶς βλαβερὲς συνέπειές τῆς. Οἰκογένειες ποὺ ξενητεύτηκαν, γονεῖς ποὺ ἐμπιστεύτηκαν τὰ παιδιά τους στοὺς παπποῦδες καὶ τὶς γιαγιάδες, παιδιά ποὺ ἀντίκρουζαν σὰν ξένους μετὰ ἀπὸ χρόνια αὐτοὺς τοὺς γονεῖς, εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς σύγχρονης «βαβυλωνίας αἰχμαλωσίας» τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γιὰ νὰ εἶμαστε κάπως δίκαιοι δὲν θὰ πρέπει ν' ἀγνοήσουμε πὼς αὐτὴ ἡ ἐργασία βοήθησε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πολὺ κόσμος, παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες. Εἶναι, βέβαια, πολλὰ ἐκεῖνα ποὺ δυσκολεύουν τὸν κόσμον καὶ τὴν οἰκογένεια. Μήπως ἡ πρώτη εἰσοδηματικὴ πηγὴ τῆς Ἑλλάδας μας δὲν εἶναι ἡ ναυσιπλοΐα; Πόσοι, ὅμως, διερωτώμεθα κατὰ πόσον αὐτὸς ὁ πλοῦτος δὲν στηρίζεται σὲ πονεμένες ἱστορίες τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους ποὺ ζοῦν παράλληλες ἱστορίες ἐπὶ χρόνια κι ὅταν δένουν πιά τὰ καράβια εἶναι δεμένες κι οἱ ψυχές τους.

Δὲν εἶναι, ὅμως, τωρινὸ οὔτε τὸ πρόβλημα οὔτε καὶ τὸ δίλημμα: οἰκογένεια ἢ ἐργασία. Σὰ νὰ μποροῦσε τάχα ὁ ἄνθρωπος νὰ τὰ ξεχωρίσει αὐτὰ τὰ δύο καὶ νὰ λύσει διαζευκτικὰ τὸ πρόβλημα. Ἐπὶ χάριτος

ένδεχομένως νὰ εἶναι εὐκόλο. Εὐκόλο πάλι, ἂν τεθεῖ τὸ ζήτημα σὲ οἰκονομικὴ μόνο βάση. Νὰ ἔχει ἡ οἰκογένεια ἀρκετὰ εἰσοδήματα ἔτσι ὥστε νὰ μὴν εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἐργάζονται καὶ οἱ δύο, ὁ ἄνδρας καὶ ἡ γυναίκα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ πιὸ δεμένη μὲ τὴν οἰκογένεια θὰ ἦταν ἡ γυναίκα, ἢ ὅποια καὶ θὰ ἀναλάμβανε τὴν αὐξηση τῆς οἰκογένειας καὶ τὰ βάρη τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἄλλα βάρη. Ὁ ἄνδρας θὰ κέρδιζε ἀρκετὰ καὶ γιὰ τοὺς δύο.

Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση λύσεων θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ προσπάθεια ποὺ γίνεται γιὰ νὰ μειωθοῦν οἱ πιέσεις τῶν φορέων στοὺς ἐργαζόμενους καὶ «ἢ προώθηση συστημάτων ποὺ νὰ ἐπιτρέπουν νὰ ἐργάζονται περισσότεροι, νὰ ἐργάζεται καθένας λιγότερο καὶ νὰ ζεῖ καλύτερα». Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται λογικὸ αὐτὸ τὸ αἶτημα τοῦ «Εὐρωπαϊκοῦ Δικτύου Οἰκογένεια καὶ Ἔργασία» ποὺ δημιουργήθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ «Διεθνoῦς Ἔτους 1994 γιὰ τὴν Οἰκογένεια» στὴ συνέχεια δέσμευσης τοῦ Συμβουλίου Ὑπουργῶν τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1989 γιὰ τὴν προώθηση μέτρων γιὰ τὴ συμφιλίωση τῆς οἰκογένειας μὲ τὴν ἐργασία. Νομίζω ὡστόσο ὅτι στὸ βάθος καὶ αὐτὴ ἡ στάση ἀντανακλᾷ πάλι μία οἰκονομικοῦ τύπου προσέγγιση τοῦ προβλήματος ἔτσι ὥστε μὲ τὴ λήψη συγκεκριμένων μέτρων νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἔξοδος, ἰδιαίτερα τῆς γυναίκας, στὴν ἀγορὰ ἐργασίας καὶ στὴν παραγωγή. Θὰ ἦταν ἄδικο ὅμως νὰ περιορίσουμε τέτοιου τύπου πρωτοβουλίες μόνο στὴν οἰκονομικὴ τους διάσταση. Εἶναι ἀρκετοὶ ἐκεῖνοι ποὺ θέλουν νὰ προωθήσουν συστήματα ποὺ ὑπαινιχθήκαμε πιὸ πάνω γιὰ νὰ ἀξιοποιήσει καὶ ἡ γυναίκα καὶ ἰδιαίτερα ἡ γυναίκα ἐπιστήμονας, τὶς δυνατότητές της στὸ χῶρο ἐργασίας. Φοβοῦνται μάλιστα ὅτι «ἢ πολιτικὴ τῆς ὀλοένα καὶ μεγαλύτερης συρρίκνωσης τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας καὶ κατεδάφισης τῶν δημοσίων συστημάτων κοινωνικῆς ἀσφάλισης ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἡ γυναίκα νὰ δέχεται μεγαλύτερη πίεση ὥστε νὰ ἀφοσιωθεῖ στὸν παραδοσιακὸ τῆς ρόλο».

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ, ὅμως, νὰ ἐπαναλάβω κάτι ποὺ ἔθεσα καὶ πιὸ πάνω. Οἱ ἀπαντήσεις ποὺ θὰ δοθοῦν, δὲν εἶναι ἐπὶ διαζευκτικῆς βάσεως, τοῦ τύπου: οἰκογένεια ἢ ἐργασία. Αὐτὸς θὰ ἦταν ὁ πιὸ σωστὸς τρόπος γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουμε τέτοια σοβαρὰ ζητήματα; Ἄραγε δὲν ὑπῆρξε ἢ δὲν ὑπάρχει περίπτωση νὰ προωθηθοῦν μέσα γιὰ τὴ συμφιλίωση τῆς οἰκογένειας μὲ τὴν ἐργασία χωρὶς νὰ κινδυνεύει ἡ ὑπόσταση τῆς μιᾶς καὶ ἡ ἀκεραιότητα τῆς ἄλλης; Στὸν κατασταστικὸ ἄλλωστε χάρτη τῆς ἀνθρωπότητας –καὶ ἐννοῶ τὴν Ἁγία Γραφή καὶ ὄχι τὰ διάφορα κείμενα διεθνῶν ὀργανισμῶν– ποτὲ τὸ πρόβλημα δὲν τέθηκε μὲ τὴ μορφή διλήμματος. Ὁ Θεὸς ἔθεσε τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐὰ πρὸ τῶν εὐθυνῶν τους λέγοντάς τους, ὅτι ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἐκεῖνοι θὰ ἦταν ποὺ θὰ φρόντιζαν γιὰ τὴν αὐξηση καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους («αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε»). Μὲ μία ὠραία κίνηση μεταβίβασης ἐξουσίας τοὺς τοποθέτησε στὸν Παράδεισο, σ' ἓναν ὠραῖο κῆπο ποὺ

ἀποτελοῦσε κοινή τους προῖκα, γιὰ νὰ τὸν ἐργασθοῦν καὶ νὰ τὸν διαφυλάξουν. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς δέκα ἐντολές πού μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Μωϋσῆ κληροδότησε ἀργότερα στοὺς ἀνθρώπους ὁ Θεὸς ὡς κανόνες ζωῆς, οἱ δύο πρῶτες πού ἔθεσε στὴν αὐγὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πού μόλις τὶς μνημονεύσαμε, ἀφοροῦσαν στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν ἐργασία. Οἱ μορφές πού θὰ ἔπαιρναν, οἱ διάφορες λύσεις πού θὰ δίδονταν δὲν ἦταν ἀσφαλῶς καθορισμένες, τελεσιδικες, ἄπαξ διὰ παντός. Αὐτὲς ἢ ἐκεῖνες, ἐκεῖνες ἢ οἱ ἄλλες. Δὲν προτίθεμαι νὰ περιγράψω αὐτὲς τὶς μορφές εἴτε θεσμικὰ εἴτε δομικὰ. Θὰ χρειαζόμασταν ἄλλο χῶρο ἀναπτύξεως ἐνὸς τέτοιου θέματος. Ἐκεῖνο πού θέλω νὰ τονίσω εἶναι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καλεῖται, ὑπακούοντας στὶς δύο αὐτὲς ἐντολές, νὰ ἐξασφαλίσει, μέσα στὶς δυνατότητες πού τοῦ προσφέρει ὁ ἴδιος του ὁ ἑαυτός, ἢ ἴδια του ἢ ἐπιθυμία, οἱ συνθήκες ζωῆς, ἢ ὑγεία του, ἢ συγκεκριμένη κοινωνία μέσα στὴν ὁποία ζεῖ, οἱ διαθέσιμοι πόροι πού ὑπάρχουν γύρω του, τὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς ἐργασίας ὡς θεμελιωδῶν μεγεθῶν τῆς ὑπαρξῆς του.

Ἀπὸ κοινοῦ, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὡς ἀνδρόγυνα ἀλλὰ καὶ ὡς μεμονωμένα ἄτομα, στὸ μέτρο πού μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν θεσμικὰ ὄργανα στὶς ἀποφάσεις τους, θὰ πρέπει νὰ κινηθοῦν δραστήρια, ἐκμεταλλεζόμενοι τὴν ἐμπειρία τους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμπειρία ὄλων, ἔτσι ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ καλύτερο δυνατὸ γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν ἀξιῶν πού λέγονται οἰκογένεια καὶ ἐργασία. Τὰ μέτρα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐνιαῖα γιὰ ὅλες τὶς κοινωνίες γιὰ ὅλα τὰ χρόνια τῆς ζωῆς ἐνὸς ἀνδρογύνου. Θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη καὶ νὰ διαφοροποιήσουμε τὰ διάφορα στάδια τῆς ζωῆς μιᾶς οἰκογένειας, ἀλλὰ καὶ τὶς δυνατότητες μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας. Δὲν θὰ λύσουμε τὰ προβλήματα σ' ἓνα κρυφὸ ἐπιτελεῖο, σ' ἓνα ψυχρὸ κέντρο λήψεως ἀποφάσεων, χωρὶς νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη καὶ τὶς μεμονωμένες περιπτώσεις. Κριτήρια ἀσφαλῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο ἡ οἰκονομικὴ εὐεξία ἐρήμην τῶν προσώπων. Ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ στρατηγικὸ στόχο μόνο ἡ αὐξηση τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος ἐνὸς κράτους γιὰ νὰ ρυθμίσει τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων του καὶ τὸ μέλλον τῶν οἰκογενειῶν τους. Ἡ ἐργασία, ἄλλωστε, ὡς ἐργασία μπορεῖ νὰ πάρει πολλὰς μορφές, καθὼς τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ συμβεῖ καὶ μὲ τὴν οἰκογένεια.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι στὴν περίπτωσή μας, εὐνοοῦνται τόσο οἱ ἐναλλακτικὲς ὅσο καὶ οἱ συμπλεκτικὲς λύσεις. Οἱ λύσεις, δηλαδή, πού σὲ ἄλλη περίπτωση ὀνόμασα «τόσον ὅσον». Θὰ χρειαστῆ μιὰ συζυγία νοῦ καὶ καρδιάς πού θὰ ἀποκλείει τὰ προγραμματικὰ «εἴτε εἴτε» καὶ «οὔτε οὔτε». Ἀπαιτεῖται, λοιπόν, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν εὐαγγελικὸ λόγο, σωφροσύνη καὶ ἀκεραιότητα, ἀκριβὲς ἀρετὲς πού θὰ μᾶς ἐμπνέουν καὶ θὰ διαμορφώνουν τὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς ἐργασίας στὴν καθημερινότητά τους.